

©(кап.)2
H288
-475637-

W

Нармин
Морхаж

МӨҢКРЛТИН
ХААЛ҂АР

118

С(КЭЛМ)2
Н 298

Нармин Морхаж

МӨҢКРЛТИН
ХААЛЪАР

ШҮЛГҮД БОЛН ПОЭМС

ЭЛСТ
ХАЛЪМГ ДЕГТР ЫАРЪАЧ
1981

475637-2
P/C

180-28407
18-(10)221 М Н

НАРЦ

ШҮЛГҮД

Темдгтэ өдр	3
Энкр минн Украина	4
Днепр	6
«Тигрлэ» нар бэрлдлн (баллада)	7
Минн Киргизск нутгм	11
Торна	14
Ханлт	14
Үүртэн бичсн бичг	15
Ухананнь булд хадлхв	16
Саатулын дун	18
Шинрсн тег	18
Үкрчин дун	19
Торнн ноостан кирний	20

Тежг болн шог шүлгүд

Хойр туула	22
Харгч гүн	23
Эрэн наста ноха	23
Цохр бүрү	23
Хэрклэч хар темэн	24

ПОЭМС

Комсомолец Анжа	.	.	.	.	.	.	25
Туурмжта назр	.	.	.	.	.	.	37
Нарком	.	.	.	.	.	.	50
Арвн дөрвн баатр	.	.	.	.	.	.	54
Магнолия	.	.	.	.	.	.	59
Тамбов медлин сээхлэс	.	.	.	.	.	.	64

ТУУРМЖТА ҺАЗР

«Малая земля» — һазрт
Манахс дээллдэд, дииллэ.
Олнд келн болад,
Ончта нерэн туурулла.

I

Альхн дүңгә һазр

Хар теңгс хэвсхэд
Хэврһән цокж цахртна,
Хавсрсн уулд күрэд
Хэрү дольган гүүнә.
Новороссийск балһсна көлд
Номһрж эн долвкна,
Советин өмн аһуд
Сенр-сээхн жирһнә.
...Нарна герл бүркэд
Ниргэд хортн ирв,
Новороссийск — мана
балһснд

Нертә дән болв.
Нүрлдә, дэврлдә бээж
Новороссийскүр хортн орв,
Зүн захднь күрэд,
Зүткәд манахс торцхав.
«Балһсан булагдчкад суухм
биш,

Бослдад, дэврлдәд

сулдххмн», —

Иигж манахс санцхав,
Эвинь олхар тоолцхав.
Эрстнь дэврэд орхар седснә
Өмнәс хортн цокж шантлв.
Зер-зевнь үлү болад
Зеткр һарт бэрүлв.

Эндэс болшго болад,
Эвтэ хаалһ хээлдв.
Теңс һатлад, телтр һархиг
Төрсн закж-заав.
Келсн-заксиг күцэхэр
Куниковин отряд бедрв,
Усна цергэ улс —
Удлго белн болв.
Теңсиг эрстнь һатлад
Телтр көвэ эзлх, —
Түүгэн бэрэд батлхнь, —
Тиим эднэ даалһврнь.
Асхн. Сө. Харңһу.
Аңхун таг, төвкнүн.
Керм, кермин ардас
Керэд орксн йовна.
Командир майор Куников
Көвүдтэн закж келнэ:
— Сөрэд орсн хөөн,
Сүрдхмн биш, — болна.
— Уралсн хөөн цухрдг йосн
Улан Цергт угалм.
— Хормаднь күргэд өгит,
Хүмэд авч чадхвидн. —
Иигж дээчнр андһарлад
Эврсн зүркэн чаңһацхав,
Өмн делгрсн сөөг
Ивтлэд һарад ирцхэв.
Арлын көвэ өөрдв.
Арслң баатрмуд шилтв.
Өмн хортн күриһэд
Илдэд, үзгдэд бээв.
Бууһин дун тачкнв.
Буурл утан будһрв.
Өзднгүд уга кечкхэр
Омглж шуугад ниргв.
— Төрскнэ төлэ өмэрэн!
Түдлго буухмн, дэврхмн! —
Иигж командир хээкрв,
Уснд һэрэдэд буув.
Командирин заквр соңсад
Кермэс цергчнр буулдв,
Зер-зевэн өргэд,
Зерглдэд һарч йовцхав.
Дун-шун уга

Экрмдлһн зуг соџсгдна.
Хатрсн кевтән хатрад,
Хортнд өөрдэд ирнэ.
Омгта «полундра!» дун
Уулта һазриг чичрүлв,
Хортна зүркн догдлад
Хооран һарч зулв.
Живр баатрмудт урһад
Жидэрн сиичэд дэврлдв.

Тарачкхар бээсн фашистнр
Тесж чадад, зулв.
Күрисн цергинь көөһэд,
Көмрэд өөдм давулв.
Куниковин церг сана авад,
Кевтэд, ардаснь халдв.
Телтр көвэд күрсндэн
Теңкән уга байрта,
Альхн дүңгә һазрт
Улан цергчнр батрв.
Өмн, өөр, эндэн
Өршэнгү уга хортн.
Ард — теңгс хол,
Өөрхнд эврәкс угань ил.
Эврә бийдэн нээлх —
Эркн төр болжана.
Дусал цусн чилтл
Дээллдх керг учржана.

— Манахс, бичә дандтн, —
Майор тиигж дууджана, —
Энкр Төрскн ард
Өнр тулг болжана.
Эрәсә ард бәэхлә,
Әәмсәд керг уга,
Диилвр мана болх,
Диилдгинь уга кех.
Өдрин герл унад,
Өөр-хол харвгдв,
Альхн болсн һазр
Өндрәс тодрха үзгдв.

Төв болһнд һазр хуваһад
Таслад хайчкхар хортн

нигтрв

Деерәснь бомб хайх,
Дораһурнь танкс тәвх.
— Сум бичә әрвлтн, — гиж

Сүрэлжэ фашистнр
командлв.

Халун төмр аһарт,
Хур болж шаргв.
Хавсрад, давталад хайчкв,
Хаһад, хайлад, сиичв.
Утан эндэн көкрэд
Усн деер халһрв.
«Эмтэ күн уга», — болж
Өздүгүд босад дэврцхэв,
«Үксн» гижэсн һазр
Өмнөснь эмдрж ирвлзв.
Тоха арларн тулг авад
Түргэр баатрмуд бослдв.
Һар бэрлдэн, шаалдан —
Һазр хээкрж чишкв.
Улан цусн турглв.
Эврэ, хортна — күүнэ,
Шаалдн гиж һар цуцрв,
Шилвкэд хортн һарч зулв.
Цө-болд хээлв,
Цергчнрин цогц тесв.
Куниковин баатр церг
Күрсн һазран эзлв.
...Кедү тиим дээлдэн болв,
Келэд керг уга.
Эврэ һазран элкдж
Эгл баатрмуд харсв.
«Малая земля» гиж
Манахс һазран нерэдж
Хойр зу һар хонгт,
Хортыг сөргэд бэрж,
Альхн дүнгэ һазр
Элдү ик чинртэ.
Өнр Төрскнэ аһуд
Ончрж туурснь темдгтэ.

II.

Генералын андһар

Новороссийскд дээлдж бээсн
Немш цергин ахлагчиг
Нег дэкж Гитлер
Наар гилгж авч.

Нертэ бээдг генералар
Наад-инэд кенэ,
Өгтм фюрер цамхаһад
Өөлсэр келж бээнэ;
— Олн, дала цергтэч,
Өөдэн нисдг, гүүдгтэч,
Чимкэн дүнгэ һазрт
Чидлчн эс күрнэ?
Генерал Руофф ичж улаһад
Гедэж доран зогсна,
Өмнөн кевтсн утх шүүрэд
Ирэрнь һаран керчнэ.
Цусндан үзг шүүслэд
Цааснд бичг бичнэ.
Ач иктэ фюрертэп
«Андһаран» бэрүлж өгнэ.
— Баатрин баатр фюрерм,
Бичэ седклэр зовтн.
Тана һарсн өдрт
Тер һазриг белгнэв.
Гитлерин седкл ханв,
Генералд байр өргв,
«Белг күлэнэв», — гиж
Босж һаринь атхв.
Махсг генерал хэрж ирэд
«Малая земля» дурнавдна,
Альхн дүнгэ һазр
Өмннь ил кевтнэ.
Апрелин арвн доланла
Руофф дээһэн эклв.
Нисдг машиндэн нисүлв,
Ниргүлэд танксан гүүлгв.
Бомбин, товин, бууһин утан
Бүтәһэд һазриг бүркв,
Түүмр-һал һазрт шатад
Төгәлдэн һалв буслв.
Өдр сөөһәрн соляд,
Өңгрэд, давад бээв.
Эмтэ кү үлдәш угаһар
Эвинь олж генерал адһв.

«Полундра!»

Сумн, хур метэр
Селгэн угаһар шаргв,
Һазрин көрсн эндэн
Һал болж шатв.

Күн биш, төмр
Күүрэд, хээлэд бээв,
Цусн-нульмси һазрт
Усн болж цальгров.

Төрскн сээхн һазран
Теврэд көвүд киислдж.
Кедү-ядуһинь тоолхв,
Келж зүркән зовахв?

Бүкл батальон цергэс
Бүтн үлдснь энхн:
Бээхнь арвн долахн,
Березский капитан ахлачнь,

Эн өдр хортн
Арвн нег дэвржәнә,
Улан цусан асхвчн,
Орман батальон бэржәнә.

Дәкн фашистнр харлад
Дэврэд аашхнь үзгджәнә.
Сүл бослдан болх,
Сүүр буйсад хуурх.

Көвүдән хэлэж оркад,
Комбат босад зогжана:
— Теркә бичкн зүркән
Төрскндән нерэдхм, —
болжана.

Арһ-чидл тату болвчн
Арвс баатрмуд босжана.
Буудан жидән углад
Белн болад авчана.

«Ура» гиж хээкрсн
Урмдта дун сонсгдв.
Өмнк немш церг
Ормаһад тотхж зогсв.

Ард бийэс генткн
Омгта «полундра!» доңһдв,
«Дөң, дөң ашна». — гиж
Дээч командир байрлв.

Аһарт дүүрсн күчтэ дун
Эмн болһна зүрк батрулв.
Баатрмудт сүрэ өгэд
Босхад авад ирв.

— Үүрмүд, «полундра!» — гинһэд
Уралан командир гүүв,
Ардаснь көвүд дахлдад,
Арвалдад хортнур дэврв.

Арвн долан цергч
Атакинь цокж шантлв,
Кесг, олн хортыг
Көөһэд ирмг давулв.

Ормдан батрж авад
Ухаһан комбат туңһав.
«Акад юмн, манд
Альдас, кен дөңнв?»

Эврэ элктэнь өөрхид
Угаһинь командир тоолна.
Ардас дөң тиим түргэр
Иршгог бас меднэ.

Көвүдэн дорнь кевтүлэд
Комбат сала темцнэ.
Күчтэ дуудвр эндэс һарсн
Кен-янинь медхэр йовна.

Салад орад ирхлэ —
Шавта улс кевтнэ:
Кесгнь үкэд хуурч.
Күнднь — эрэ торчана.

— Янвт, тесвт? — гиж
Яхлад матрос суржана,
— Тесвидн, тэвсн угавидн,
Тана дөң нөкд болв.

Кевтсн залусин чирэнь
Кергэн күцэсэр байрта:
Атакд орад диилсн
Арслн баатрмудын бээдлтэ.

— Дээч дуудвритн соңсад
Дээсн икэр сүрдв,
Атакд дэкиэс орвт,
Алдр диилвр бэрвт, —

Тиигж үгэн келэд,
Темтрэд комбат харв.
Харлсн халх деегүрнь
Халун нульмсн асхрв.

* * *

Һарунь ик болвчн
Һазран манахс тиигж харсж.
Ик саната немш генералд
Элдү хэрү өгч.

IV

Комиссар

Ээмшгтэ «Малая земляд»
Оли дээчир туурв,
Эднэ негнь болж
Ээрмин комиссар йовв.

Ик ямта болвчн
Эмтнлэ йир таарта.
Күн болһниг күндлнэ,
Килмжэн дээчирт өгнэ.

Комиссарин келсн үгиг
Күн болһн иткнэ.
Дээнд дэврэд орхд
Дөң-сүрэ өгнэ.

...Генэртэ хариһу сө
Геленджик тохан көвөһэс,
Мана кермс цувлдна,
«Малая земляһу» адһна.

Альхи дүнгэ һазрур
Өөрдэд ирсн цагла,
Фашистһу тован төвлэд
Халдад, дэ босхна.

Өмн йовсн кермин
Өөрнь сумн тусв,
Кермд суусн комиссар
Ки-аһарт шивгдв.

Аһарт нисж йовад,
Ардакшан — хэрү киисв,
Комиссар теңгсин уснд
Көвэд, усчад бээв.

Кесг улс өөрнь
Кермэс унснь үзгдв,
Комиссар бийән санжахш,
Көвүдт дөң болжана.

Түрж — шатсн керм
Түгчэд арлур өөрдв,
«Малая земляд» күрэд
Мана дээчнр буулдв.

...Бас нег дэкж
Бээр-бэрлдән болжаж,
Онц баг дээчнр
Өндр эзлэд торһжаж.

Ардас дахад мана церг
Аашхнь сән медгдженэ.
Хортн сегә өглго
Хэрү дэврэд оржана.

Шаһаһад көвүд хажана,
Шавтад хортн кииснэ,
Дәкн босж авад
Дэврэд, орад аашна.

Хорһлжн сум өврлэд
Хээкрэд пулеметчик киисв.
Туурчсн дээчин ормиг
Түдлго комиссар эзлв.

Бигшэд аашх дээснүр
Бэрүлжәһэд комиссар
хажана,
Дээвлдэд фашистнр киислдв,
Дуулсн сумнд харһжана.

Кедүнь үкв, эгрв?
Кезэнь түүг тоолхв,
Кедү цаг давв?
Кен түүг медхв!

«Эзлсн эн һазрур
Өмнәс гүүсн хортыг,
Өөрдхл уга бээх, —
Иим һанцхн төр!»

Тиигж комиссар шиидэд
Түргәр чавгинь дарв,
Зогсл уга пулемет
Зөргтәһәр чичрэд бээв.

...Ардаснь манахс күцлдэд,
Аарглад хортнур дэврв,
Түүмр, һалын зальд
Түүг комиссар эс медв.

Баахн лейтенант өөрдэд,
Башрдж комиссарт соңсхв:
— Полковник, зөв өгтн,
Пулеметчикин орминь сулдхтн.

Комиссар ормаһад одв,
Келсиг соңсад, үзв:
Һарута болдг болвчн,
Һазран эс булагдсиг.

Ода манахс ирсн
Өрчдән зүркнь төвкнв.
Эгл салдет пулеметан өгэд,
Окоп түшж полковник амрв.

Кедү тиим хату йовдл
Комиссарт үзгдсн болхв,
Үкх-үрх тоотнь
Өөгүрнь кесг давсн.

Комиссар улс тиим болдг,
Кезэчн өмн нүүрт йовдг,
Альхн дүнгэ һазрт болвчн,
Алдр дээнд нернь туурсн.

V

Сулдхвр

Цагин-цаг ирэд,
Цасн деер түүмр шатв.
Новороссийск балһсиг сулдһхар
Ниргэд манахс орв.

Диилвртэн урмдсн Улан Церг
Дорд үзгэс довтлв.
Цементи заводас хортыг
көөһэд
Чемесск бухтур шурһв.

Өмн үзгэс «Малая земля»
Омглад, бухад һарчана.
Фашистһрин цергиг хамх
цокад,
Хээкрэд орад иржэнэ.

Хойр таласнь хавсрад,
Хортна мууд күрчэнэ,
Новороссийск — төрскн балһсн
Ноолдана һалд сулджана.

Цевэс сулдсн балһс үзхнь
Цусн судцндан ишкрв.
Хамхлад, тараһад хайчкж,
Хоосн чолун үлдж.

Дээнэ өмн балһснд
Дала улс бүүрлсн,
Зун миңһн күн
Зерглэд жирһж бээсн.

Ода али, тер улс?
Үкэд цуһар хуурву?
Негхн өрк-бүл
Новороссийскд ода олдв!

Эмтнэ өрәлинь хортн алж,
Эгл баһчудынь көөһэд,
Бийдән мухла кехәр
Берлин орулад тууж...

VI

Өдгә жирһл

Жил-жилмүд давад,
Жирһн болж гүүв,
Өдгә цагт күрэд,
Өнгән манд үзүлв.

Хамхрад одсн балһсн
Хэрү өсэд, босж,
Өмнкәсн сәәхн болж
Олн-әмт байрлулв.

Өндр-өндр бәәшнгүд
Эндән дерәлдж яралдна.
Көкрәд урһсн моднь
Күүнә седкл сергәнә.

Келн болсн цементн заводмуд
Коммунизмн тосхлтд көдлжәнә.
Школ, больниц, театр —
Олна жирһлд орлцжана.

Көөстә теңгсин уснь
Көлинь илж наадна,
Хойр зун миңһн күн
Хөвәрн энд жирһжәнә.

Өнр балһсна портд
Өндр кранмуд дүңгәнә.
Олн орн-нутгудас
Оньдин кермс ирнә.

Ниицнгу кәдлдг олнь
Новороссийскин нер
дуудулна.

Коммунизм тәсхлһна кергт
Күчн, жирһлән өгчәнә.

Дәэнд чииргәр дээлдсндән,
Дарук жилмүдт шунсндан,
Баатр гисн нер
Балһсн ода зүүжәнә.

«Малая земля» яһв —
Мана сетрә һазр?
Кесг жил давсн,
Келхд, ода ямаран?

...Болд зүрктә Куниковин
Баатрмудын эзлсн һазриг,
Энднь эргж хэләвв,
Үзсән итклго йовв.

Альхн дүнгә һазр,
Өмннь — өндр уул,
Арднь — Хар теңгс
Альднь, яһж торсмб?

Өмнк уул деерәс
Эндән һазр харвгдм,
Альдаснь чигн түүнд
Асхрсн сумн күрм.

«Үклин һазр» гиж
Үүг келсн чик.
Зуг манахс чадсн,
Зөрг, нерән туурулсн.

Тесәд теднә бәэснь,
Төмр-чолунас батнь,
Советин йосна — нилч.
Сәэхн жирһлин — ашнь.

Эн сетрә һазрин
Өдгә цага эзнь, —
«Малая земля» — совхоз,
Мал-гернь өслттә.

Баатрмудын цусар услгдсн —
Байн зөөртэ һазр,
Эндэн көкрж налана.
Элвг урһцан күлэнэ.

Чиинһин модн дерэлдэд
Чилгр һазр эзлнэ.
Чиинһин усн ундн болад,
Чиирг баатрмуд санулна.

«Куниковский массив» — гиж
Шин балһснд келгднэ.
Кесг өрк-бүл энд
Шин бүүрэн йөрэжэнэ.

Дэн кезэнэ давсн —
Дүүвр баатрмуд мартгдхш.
Асхрсн теднэ цуснь
Оньдин седклэс һархш.

Оньдин дөрвн цагт,
Эдниг бичкэ мартгха — гиж
Өнр бумб олнь,
Ончлад тэвжэснь эн.

Мана орн-нутгт
«Малая земля» — һазр
Альхн дүңгэ болвчн
Алдр нерэн дуудулжана.

Туурсн, сетрэ гиж
Түүг бидн амлхмн,
Үйэс-үйд келгдж
Үлгүр болхинь дурдхмн.